

Summary

Dzeyko Z. O. Experience of legal development of the Grand Duchy of Lithuania (1529–1588). — Article.

In the article the analysis of legal development on Ukrainian lands of the Grand Duchy of Lithuania is given between 1529 — 1588, where basic attention is spared description of legal idea and legal technique of stopped up in three Statuts of the Grand Duchy of Lithuania.

Keywords: Statuts of the Grand Duchy of Lithuania, sources, structure of Regulations, privileges.

УДК 340.15(474.5):340.114:340.15(470)“10”

Т. С. Мандюк

РУСЬКА ПРАВДА ЯК ДЖЕРЕЛО УКЛАДАННЯ СТАТУТІВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Дослідження наступності розвитку права на українських землях є важливим не лише заради становлення певних наукових знань, але й з огляду на необхідність вирішення концептуальних питань у законодавстві сучасної України. Державно-правовий розвиток вимагає поетапного вдосконалення правової системи із збереженням позитивних елементів і відмовою від тих, що не виправдали себе чи не відповідають вимогам часу. Тому історико-правовий досвід виступає своєрідним орієнтиром на шляху вдосконалення чинного законодавства. У зв'язку з цим існує необхідність визначити вплив Руської Правди на встановлення та розвиток статутного законодавства Великого князівства Литовського.

У XIV ст. землі колишньої Київської Русі активно приєднувались до Великого князівства Литовського. Литовський князь Гедимін завоював Полоцьку, Вітебську, Турово-Пінську та Берестейську землі, а його сини Любарт і Ольгерд — Волинь, Чернігово-Сіверщину, Київщину та Поділля [6, 376].

З приєднанням Південно-Західної та Західної Русі Велике князівство Литовське стало однією з найбільших держав Європи. 90% її населення становили українці та білоруси. Давньоруська мова стала державною мовою Великого князівства Литовського, литовська шляхта переходила на православну віру, а Руська Правда стала основним джерелом права [12, 70]. Таким чином, у XIV ст. розпочалась рецепція Великим князівством Литовським правової культури Київської Русі. Державно-правовий розвиток Великого князівства Литовського зумовив формування локального законодавства, тобто прийняття нормативно-правових актів, які регулювали суспільні відносини в окремих регіонах (земські привілеї, грамоти, договори, листи тощо). Проте Руська Правда мала загальнодержавний характер, про що свідчить тогочасна судова практика, тому вважалась найавторитетнішим джерелом права у Великому князівстві Литовському до прийняття Статуту 1529 р. [9, 434].

Відомо 106 списків Руської Правди, які прийнято поділяти на три основних редакції — Коротку, Розширену та Скорочену. Коротка редакція є найдавні-

шою. Більшість дослідників датують її XI ст. і пов'язують із князюванням Ярослава Мудрого. Розширену редакцію Руської Правди відносять до князювання Володимира Мономаха в пер.пол. XII ст., або його сина Мстислава. Скорочена редакція Руської Правди була найпізнішою. Її було укладено на основі Розширеної редакції в XV ст. або ж навіть у XVII ст. [8, 49].

Необхідно погодитись із професором О. Малиновським, який вважав, що князівські закони не могли суперечити народній волі, судові рішення базувались, передусім, на звичаях, із збірників візантійського права рецептувались норми, що відповідали суспільним потребам, тому Руська Правда об'єктивно відображала правовідносини давньоукраїнського суспільства [11, 387]. Очевидно, це й було причиною високого авторитету та тривалого застосування Руської Правди на українських землях, а як наслідок і рецепції значної частини її норм у Литовських статутах.

Дореволюційний дослідник Г. Демченко вважав, що законодавство Великого князівства Литовського не лише запозичувало окремі норми Руської Правди, але навіть розвивало положення, зафіксовані у ній [3, 7].

Першою спробою кодифікації права у Великому князівстві Литовському був Судебник князя Казимира, затверджений Віленським сеймом 29 листопада 1468 р. [4, 87]. Як відомо, нормопроекування цього документа базувалося на активному використанні Розширеної редакції Руської Правди [4, 84].

Найвизначнішим здобутком у процесі систематизації права у Великому князівстві Литовському стало укладення в XVI ст. трьох Литовських статутів. 29 вересня 1529 р. сейм у Вільнюсі затвердив Перший Литовський статут [5, 66].

Відомий польський вчений В. Мазейовецький зазначав: «Литовський статут є значною пам'яткою законодавства своєї епохи і таким, якого не мала сучасна йому Європа». Державно-правові умови, при яких було укладено Перший Литовський статут, надавали йому особливостей порівняно з іншими нормативно-правовими актами тогочасної Європи.

Правова система Великого князівства Литовського формувалась під впливом західної традиції права, проте визначальною в укладенні Литовських статутів була східна традиція, яка, передусім, виражалась у багатій правовій спадщині Київської Русі [13, 5].

У 1566 р. був прийнятий Другий Литовський статут, який зміцнював становище шляхти у Великому князівстві Литовському. У 1569 р. сейм внаслідок укладення Люблінської унії прийняв рішення про перегляд даного нормативно-правового акта. Результатом кодифікаційних робіт став новий проект Статуту Великого князівства Литовського, який був затверджений 28 січня 1588 р. спеціальним указом короля Сигізмунда III [6, 388].

Необхідно зауважити, що вплив Руської Правди на Третій Литовський статут 1588 р. був відчутним і ґрунтовним, однак у попередніх двох Статутах Великого князівства Литовського він був більш суттєвим. Це можна пояснити тим, що з укладенням Люблінської унії литовське право зазнавало впливу польської правової традиції, адже польські магнати і шляхта намагались уніфікувати систему права Речі Посполитої.

Як видається, доцільно провести аналіз рецепції Руської Правди у Литовських статутах за галузевим критерієм, визначаючи її вплив на конкретні інститути та галузі права Великого князівства Литовського. У цивільному праві за Литовськими статутами рецепція Руської Правди здійснювалась завдяки авторитарності її норм серед учасників цивільно-правового, у тому числі товарно-грошового обороту. Так, емпітевізис серед джерел українського права був запроваджений вперше у Руській Правді. Відповідний правовий інститут знайшов своє закріплення і в Литовських статутах у нормах про чиншове земельне володіння [2, 9].

Найпоширенішим видом забезпечення зобов'язань за Литовськими статутами була застава. Даний правовий інститут був рецептований у Литовські статуті із Руської Правди, оскільки застава була поширеним засобом забезпечення зобов'язання ще у Київській Русі [7, 121]. У Литовських статутах були зафіксовані також інші цивільно-правові конструкції, запозичені з Руської Правди, однак адаптовані до тогочасних умов.

Вплив давньоукраїнського кримінального права на відповідні норми Литовських статутів проявлявся у численних аспектах кримінально-правової кваліфікації, мети та системи покарань тощо. Як і Руська Правда, Литовські статуті передбачали грошові покарання за вбивство, які стягувались у двох напрямках: на користь родичів убитого (у Руській Правді — головництво, а в Литовських статутах — головщина) та на користь держави (у Руській Правді — віра, а в Литовських статутах — вина. Статут 1566 р. передбачав смертну кару за вбивство шляхтича, а Статут 1588 р. — ще й за вбивство особи непривілейованого стану, але за умови, що винного було спіймано «на гарячому вчинку».

Основна відмінність між Руською Правдою та Литовськими статутами у питанні кримінальної відповідальності за вбивство полягала у тому, що у Руській Правді переважали норми про віру, а в Литовських статутах — про головщину. У Руській Правді не визначено, хто з родичів отримував плату за вбивство. Натомість у Литовських статутах законодавець зробив на цьому акцент, віднісши до таких суб'єктів братів, сестер та інших близьких «кровних» родичів [10, 166–169].

Руська Правда та Литовські статуті використовують подібний підхід до визначення розбою, тлумачачи його як особливий вид вбивства. Під розбоєм розумілось убивство, поєднане з «наїздом» на чужий дім, грабежем або привласненням чужого майна [10, 171].

Серед майнових злочинів «Руська Правда» наділяла найбільшою увагою — тятьбу, тобто крадіжку — таємне викрадення чужого майна. Наслідки тятьби за основними редакціями «Руської Правди» відрізнялися між собою. За «Правдою Ярослава» злодій повинен був сплатити постраждалому 3 гривні за «обиду» і повернути річ. У «Правді Ярославичів» визначено уже про зняття продажі на користь князя [17, 123]. Очевидно, ці відмінності свідчать про розвиток кримінального законодавства на українських землях, який було продовжено у Литовських статутах.

Руська Правда та Литовські статuti розрізняли підпал від іншого пошкодження майна. Крім того, за цей злочин вони передбачали найважчу міру покарання (Руська Правда — потік і пограбування, Литовські статuti — смертну кару) [10, 177].

У галузі процесуального права Литовські статuti зберегли чимало правових інститутів, передбачених Руською Правдою: звід, гоніння сліду, поволення, лице, трус та ін.

У 77 ст. Розширеної редакції Руської Правди було встановлено порядок здійснення гоніння сліду [16, 32]. Громада провадила розшук злочинця («гнала слід») від села до села. Село, яке вивело слід за межі своєї території, вважалося «очищеним» від будь-яких підозр, зокрема в переховуванні злочинця, тому не несло юридичної відповідальності. Колективна відповідальність членів територіальної громади також наступала у тих випадках, якщо село, до якого привів слід, добровільно видавало злочинця чи вказувало на нього. Коли слід не вдалося вивести за межі села, але громада не виступить на захист розшукуваного, слід гнався від «землі» до «землі» або від двору до двору. Селянин, який виводив слід за межі своєї нерухокої власності, також вважався «очищеним», тому й не притягувався до відповідальності. Якщо слід не хотіли чи не могли вивести, не хотіли знайти та видати злочинця, якщо знищували сліди тощо, наступала відповідальність села чи окремих осіб, які володіли нерухоким майном [1, 9].

Подібний порядок розшуку злодія та вкраденого майна передбачала стаття 6 розділу 14 Статуту Великого князівства Литовського 1566 року. У ній не згадано про Руську Правду, але містилося посилення на давній звичай: «У кого б покрадені були коні, воли, худоба та інші речі в домівці, і той потерпілий піднів би слід тієї шкоди і, зібравши людей добрих, найближчих сусідів, згідно з давнім звичаєм гнав би слід...» [14, 398]. Отже, можна зробити висновок, що в цитованій статті Литовського статуту отримали розвиток положення, задекларовані в ст. 77 Розширеної редакції Руської Правди.

Згодом дана норма із незначними змінами увійшла до Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. Так, у ст. 9 розділу 14 даного нормативно-правового акта йшлося «про гоніння сліду у якій-небудь шкоді, спричиненій крадіжкою» [15, 336].

Таким чином, Руська Правда була одним із найбільш важливих джерел укладення Литовських статутів. Цей документ здійснив комплексний вплив на розвиток державно-правових інститутів Великого князівства Литовського, що дозволило створити цій державі одну з кращих систем права середньовічної Європи.

Література

1. Бедрій М. Правове регулювання кінцевого судочинства за Руською Правдою // Актуальні проблеми юридичної науки. — Хмельницький, 2008. — Ч. 1.
2. Гутьєва В. В. Емфітеузис у римському праві та його рецесія у праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Л., 2003.

3. Демченко Г. В. Паказаніе по Литовському статуту въ его трехъ редакціяхъ (1529, 1566, 1588 г.). Ч. 1. — К., 1894.
4. Єфремова Н. Розробка Судобника Казимира IV 1468 р. та проблеми визначення його джерельної бази // Вісник Львівського університету. Сер. юрид. — Л., 2007. — Вип. 44.
5. Захарченко П. Історія держави і права України. — К.: Атіка, 2004.
6. Історія держави і права зарубіжних країн (середні віки та ранній новий час) / За ред. Б. Й. Тищика. — Л.: Світ, 2006.
7. Історія держави і права України / За ред. А. С. Чайковського. — К.: Юрінком Інтер, 2006.
8. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. — К.: Атіка, 2006.
9. Лашенко Р. М. Впливи права українського на суспільне життя XIV–XV віків у Великому князівстві Литовському // Антологія української юридичної думки / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К., 2002. — Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда.
10. Леоптович Ф. І. Русская Правда и Литовский статут в видах пастоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права // Антологія української юридичної думки / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К., 2002. — Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда.
11. Малиновский О. О. Русская Правда (Из Лекций по истории русского права) // Антологія української юридичної думки / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К., 2002. — Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда.
12. Музиченко П. П. Історія держави і права України. — К.: Знання, 2007.
13. Статут Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О.: Юрид. л-ра, 2002.
14. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О.: Юрид. л-ра, 2003.
15. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кп. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О.: Юрид. л-ра, 2004. — Кн. 2.
16. Хрестоматія з історії держави і права України / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
17. Юшков С. В. История государства и права СССР. — М., 1961. — Т. 1.

Анотація

Мандюк Т. С. Руська Правда як джерело укладення Статутів Великого князівства Литовського. — Стаття.

У статті досліджені джерела Статутів Великого князівства Литовського. Головна увага приділена Руській Правді як одному з найбільш важливих джерел укладення Статутів.

Ключові слова: Руська Правда, джерело права, Велике князівство Литовське, Статути Великого князівства Литовського.

Summary

Mandyuk T. S. Ruska Pravda as source of conclusion of Statuts of Grand Duchy of Lithuania. — Article.

In the articles investigational of source of Statuts of Grand Duchy of Lithuania. Main attention is spared Ruska Pravda as one of the most essential sources of conclusion of Statuts.

Keywords: Ruska Pravda, source of law, Grand Duchy of Lithuania, Statuts of Grand Duchy of Lithuania.